

Petőfi Kör

Az 1989. március 18-i tudományos emlékülés jegyzőkönyve*

II.

Fodor Gábor Péter:

Kedves Hallgatóság! Kérem a vita résztvevőit, hogy hozzászólásaikat lehetőleg 10 percen szíveskedjenek elmondani. Eddig 14-en jelezték azt, hogy szeretnének a témához hozzászólni. Hogy mindez meddig fog tartani, nem tudjuk, de az biztos, hogy a vitát Litván György fogja lezárni, összefoglalni.

Most pedig szeretném felolvasni Mészáros István¹ levelét, amelyet a Petőfi Kör mostani tanácskozásához, pontosabban Illés Jenőnek írt:

„Kedves Jenő! Nagyon köszönöm a leveledet és a meghívást. Kérlek, mondd meg a bizottságnak, hogy bármennyire is szeretnék ott lenni 18-án, ez a jelen pillanatban teljesen lehetetlen. Csak gondolatban lehetek ott, mert még nyakig vagyok az egyetemi munkában. Még március 17-én, pénteken is vannak óráim. Így hát egy későbbi alkalomról lehet csak szó. Mint bizonyára emlékszel, annak idején október 24-re volt meghirdetve a Kör ülése a nemzeti kérdésről az én tanulmányom alapján, Kodály elnökletével. Lukács még nyilatkozott is arról a Szabad Népből, hogy szerinte milyen problémákról fogok beszélni. Azt hiszem majd egyszer a témát érdekes lenne feleleveníteni. Persze Kodályt már nem lehet feltámasztani, de biztosan akad valaki kitűnő ember, aki alkalmas az elnökségre (például Pozsgay Imre). Én szívesen elvállalnám egy tanulmány elkészítését a nemzeti kérdés és a szocializmus viszonyáról, amelyet nagyon fontosnak tartok. Persze ezt jól elő kell készíteni, de érdemes időt és erőt fordítani rá, hiszen mindenütt aktuális.”

Ezek után szeretném felkérni Ambrus Jánost, hogy tartsa meg hozzászólását.²

...
A következő hozzászóló Pataki Ferenc, utána pedig Nagy Balázs kap szót.

Pataki Ferenc:**

Kedves Barátaim!

Volt egyszer egy Petőfi Kör... S mi, akik itt ülünk, most erre a hajdan volt időszakra emlékezünk. Nem vagyok sem hivatásos történész, sem az események filológusa. Csupán a tanúk egyike, mint azt hiszem, az itt ülők legtöbbje. Ezért kellő gyanakvással fogadják az emlékező szavait, megszívlevén azt is, amit Kosáry Domokos mondott, hiszen kevés korruptabb alkatrészünk van, mint a memóriánk. Igyekszem majd küzdeni ezzel a veszedelemmel, de mégis azt kérem, hogy kellő gyanakvással fogadják – ezúttal csak az én emlékező szavaimat. Ez nem vonatkozik természetesen a hivatásos történészekre, akik „professzionális vértetben” elemzik a történeteket.

Támpontként két, ha úgy tetszik: általános tézist vagy látomást szeretnék megfogalmazni a magam számára is. Mi volt a Petőfi Kör? Mert hiszen róla beszélünk. Én azt gondolom, hogy a Petőfi Kör mindenekelőtt egy nemzedék, a sokat emlegetett „fényes szelek” nemzedéke kollektív szegyenének, gyalázatának, megrendülésének, egyéni és kollektív katarzisének a színtere és kerete volt, amely egyúttal egy ön- és ügyjavító ihlettel és indulattal társult. Ez volt az a sűrű érzelmi töltet, amely áthatotta a Petőfi Kör.

Lengyel barátaink a 70-es évek végén gyakran idéztek egy marxi szólást, amely valahogy úgy hangzott, hogy a tömeges szegyenérzet forradalmi indulatokat szül és az alvó oroszlánhoz hasonlatos. Azt gondolom, hogy ez nem pszichológiai, vagy talán nem túlságosan pszichológiai magyarázat. A társadalmi folyamatokban a kollektív indulatok, az egyéni sorsokból és drámákból egybetapadó kollektív indulatok mindig is döntő szerepet játszottak. Úgy gondolom, hogy a Petőfi Körnek ez a mögöttes rugója, tagjainak és részeseinek

* Az első részt lásd a Mozgó Világ 1989/8-as számában.

** Pataki Ferenc 1928-ban született Szentesen. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (1946–1949) majd Moszkvában tanult 1949 és 1953 között. Függetlenített ifjúsági vezető, majd tudományos kutató lett. 1955–56-ban a Petőfi Kör vezetőségének tagja. 1968-ban a tudományok kandidátusa, 1983-ban a tudományok doktora fokozatot szerezte meg. 1985-ben az MTA levelező tagjává választották. Az MTA Pszichológiai Intézet igazgatója.

ez a mögöttes érzelmi indulata és személyes állapota olyan tény, amely a legkönnyebben hull ki a történelem rostáján. A legveszendőbb jószág az, hogy személyes élménymintáinkkal miként élünk meg korszakokat és személyes sorsokat. Ezt a dokumentumok nem őrzik. Ezt még őrzi egy elvonuló nemzedék emlékezete, s ha az jóvátehetetlenül kihull, valami kihull a történelmi emlékezetből is. Másodszor azt gondolom, hogy a Petőfi Kör (ez közhely, sokszor megfogalmazódott már) a hazai szocialista gondolkodás, a reformkommunista gondolkodás – az adott történelmi-tudati viszonyok között lehetséges – kibontakozásának egyik fóruma volt. De mert a Petőfi Kör tevékenysége a nemzeti történelem sorsfordító eseményének medrébe illeszkedett, ezért elveszíti partikularitását, és immáron innen nézve jelentősége és sorsa a nemzeti történelem magaslataira emelkedik. Ezen mit sem változtat az, hogy ki vállalja majd a Petőfi Kör örökét. Ha 48-ra egy figyelmes pillantást vetünk és nem pusztán elvont nemzeti szimbólumnak látjuk, akkor azt látjuk, hogy spektruma a flamingóktól³ és Birányi Ákosnak a „pesti proletáriusok” sorsa felől érdeklődő műveitől a Békepártig terjed. Én azt hiszem, hogy a Petőfi Kör – képletesen szólva – mindig is a hazai „flamingótradíciók” medrébe fog illeszkedni a hazai progresszió történetében. Már most ahhoz, hogy a Petőfi Körről érdemlegesen emléket idézhessünk, valamilyen megszgyekarókat le kell vernünk. Azt gondolom – bár ez, meglehet, nevetségesnek hangzik – ilyen rövid időtávú intézmény léteben is nagyon jól kitapintható szakaszok léteznek. Én öt ilyet látok, és egyikhez-másikhoz fűznék néhány megjegyzést.

Az első az alulakul, a Bessenyei Kör létrejötté a metamorfózisa, amelyről Lakatos Pista barátunktól hallottunk, és róla szólván csatlakozom Hegedűs megkövető szavaihoz. A második periódus a Petőfi Kör némileg formális és manipulatív léte, valamikor 55 őszén.

A harmadik a Petőfi Kör virágkora, klasszikus, valódi korszaka, amelyet két nagy hullám jellemez és indít útjára. Az egyik a XX. kongresszus inspirációja. A háttérben pedig természetesen ott működik mindaz, amiről Vásárhelyi Miklós beszélt: az 53-mal kezdődő reform-hagyomány. A másik a nyári kvázi-betiltás szülte indulat. Mindkettő egészen sajátos helyzetbe emelte a Petőfi Kört.

A következő periódus az október 23. és november 4. közti szakasz, s végül a Petőfi Kör utóélete és elhalása. Ezekhez, ahol van emlékeznivalóm, és amennyire az idő megengedi, szeretnék egy-egy megjegyzést tenni.

Azt gondolom, hogy az előélet legfontosabb mozzanataként – talán Lakatos Pista is elfogadja ezt – a Bessenyei Kör létrejöttében a Nagy Imre-i új népfreng gondolat, az 54 őszi népfreng kongresszus és az ott elhangzott beszéd döntő inspirációt jelentett. A Petőfi Kör és a Bessenyei Kör viszonya azonban egyúttal egy tragikus hasadást is magában hordoz. Az a nem párton belüli felvilágosult oppozíció, amelynek egy sajátos változata lehetett volna a Bessenyei Kör, nem volt képes a maga sajátos autonóm létét kifejleszteni, mert az a népfrengpolitika, amely föltételezte volna ennek a lehetőségét, az ismert módon derékba tört. S itt azt hiszem rögtön rátapinthatunk a Petőfi Kör egy sajátos politikai gyengéjére is, nevezetesen arra a tényre, hogy a Petőfi Kör egy „párton belüli népfreng” alakzattá vált, ami szükségszerűen együtt járt egyfajta szűkkeblűséggel. Azt már a történészek vitassák, hogy ebben volt-e, s ha igen, milyen mértékű szükségszerűség és elkerülhetlenség. Gyanítom, hogy volt, és nem is kevés. Pusztán érdekességként említeném azt, hogy a Petőfi név körül – Vásárhelyi Miklós szavai juttatták eszembe – valószínűleg egy sajátos áthallás is létezett. Az ifjúsági mozgalom bizonyos akkori törekvéseiről van szó. Talán kevesen tudják már, hogy ekkoriban, 54–55-ben az ifjúsági mozgalomban a politikai képzés formáit Petőfi-iskoláknak nevezték. A mozgalom egy primitív, dogmatikus forma helyett – persze egy másfajta dogmatizmussal – azokat a társadalmi ismereteket, amelyeket oktatni óhajtott, a nemzeti történelembe ágyazta be. Meglehet, hogy ez az áthallás, túl a Vasvári névvel szemben jelzett averziókon, ugyancsak szerepet játszott.

1955 őszén, én is azt gondolom, a legfontosabb történés valóban Tánzos megjelenése volt a Petőfi Kör vezetésében. Tánzosról itt már sok szó esett. Nem tudnám sokkal kiegészíteni. Túl sok róla a személyes, baráti emlékem, s ezért azokon túl, ami elhangzott, pusztán egy mozzanatot emelnék ki. Tánzos számomra mindig is annak az intellektuális, hivatásos forradalmárnak a képzetét idézte, aki ugyanakkor eltéveszthetetlenül magyar verettel vált egy internacionális ügy hívó képviselőjévé. Tánzos hit és ügy nélkül nem tudott élni. Egy ügy, Erdély ügye volt az, amire végül is az élete utolsó szakaszában mindent feltett. Rögtön egy korrekciót is fűznék Hegedűs megjelent cikkéhez. Tánzos ugyanis nem másfél hónapig volt népi kollégista, hanem a Györfly Kollégium utolsó esztendejének végéig, majd a Petőfi

történezkollégiumban folytatta pályáját. Tehát a népi kollégiumi mozgalomhoz őt sokoldalúbb és sokkal mélyebb kötelekék csatolták, mint ahogyan az a tanulmányból kitetszik.

Itt most egy sajátos kérdés merül fel: mi volt a Petőfi Kör szociális bázisa? Azt gondolom, hogy a felszabadulás utáni progresszív ifjúsági mozgalom két jellegzetes reprezentatív csoportból verbuválódott, ők alkották a kör bázisát. Az egyik: a főként a NÉKOSZ-ban⁴ tömörült és elsősorban a társadalmi és szociális elnyomás terhei alól felemelkedő értelmiségi csoport. Ennek a sorsáról szólóan elegendő Kardos László: „Parasztdiák sors” című cikkére utalni⁵. A másik reprezentatív csoport pedig a faji üldözés által sújtott, a holokauszt szörnyűségei után visszatért vagy már előbb kiszorított, elsősorban zsidó értelmiségi ifjúság volt, amelyet a fordulat éve után a történelem és a létrejött hatalmi mechanizmus szétszort. Mert a korszak egyik nagy morális gyalázata – ami nem jogi rehabilitáció kérdése –, hogy azokat, akik 45-, 46-, 47-ben szívvel-lélekkel az életüket tették az „ügyre”, azokat 48–49-ben kezdték fejbeverni az osztályidegen, a kulák minősítéssel. A NÉKOSZ-ra pedig ráütötték a gyanú bélyegét. Tehát ez a két legaktívabb reprezentatív csoport valami módon megbélyegzettként vagy becsapottként élte át az 50-es éveket. Természetes volt tehát, hogy az ő indulatuk – éppen mert az alapok megépítésénél is ott voltak – jelent meg a Petőfi Kör szociális bázisaként, a kör létrehozásának folyamatában ők alkották a magot. Roppant érdekes, hogy a vezetőség tagjai szinte pontosan fele-fele arányban képviselik ezt a két típust, mintha csak szociológiai mintavétel lenne. Erre rétegződött azután rá a vitákban, a hallgatók körében egy egyre szélesedő és jellegében egyre inkább népfrontos jelleget öltő hallgatói-támogatói-együttérzői gyűrű, amely a kör történetének utolsó szakaszára volt jellemző.

A Petőfi Körrel kapcsolatban elhangzott vádak egyik leggyakoribbja az volt, hogy a párt belső ügyeit az utcára vitte. Hogy mi volt az utcán akkor, arra mindannyian emlékszünk. De ennek a vádnak van egy mélyebb cáfolata is. A Petőfi Kör tevékenységének hátterében ugyanis a reggelig tartó egyetemi taggyűlések, írószövetségi, szerkesztőségi és értelmiségi szervezetekben folyó rendkívül indulatos viták tömkelege zajlott le, és itt az eszmék sajátos kölcsönös mozgása játszódott le. Ebből a folyamatból a Petőfi Kör't nem lehet kiszakítani; részben a szereplők is azonosak, és kölcsönös egybejátszás van a tárgyalat kérdések jellegében, tendenciájában. A körnek egy szempontból volt sajátos helyzete; az egyetlen nyilvános fórum volt. Sok ok miatt ugyan korlátozott nyilvánosság volt ez, s ebből illúziók is eredtek. Nevezetesen például az, hogy a néptömegek valójában egy autentikus leninizmus és egy sztálini-rákosista modell között óhajtanak választani; más alternatívát nem ismertünk. Az események viszont más alternatívákat is felszínre hoztak és ezzel magyarázható a Petőfi Kör és képviselőinek sorsa az események alatt.

Nem osztom azt a nézetet, hogy október 23. és november 4. között a Petőfi Kör teljesen fragmentálódott, atomjaira esett, individualizálódott. Ha ez így lett volna, akkor egyszerűen érthetetlen, hogy mi történik november 3-án, a Petőfi Kör újjászerveződésekor. Emlékeim szerint a Petőfi Kör vezetőinek egy része – persze egybeszövődve a NÉKOSZ vezetőivel – kisebb-nagyobb csoportokban szisztematikusan, folyamatosan informális kapcsolatban állt az Értelmiségi Forradalmi Bizottsággal az egyetemeken és jó néhány más helyen. És éppen ezekben a beszélgetésekben érelődött meg az a gondolat – elfogadván az akkori MSZMP stratégiai döntését –, hogy a politikai kibontakozás csak a saját belső erőkkel, a progresszív erők konszolidálásával lehetséges. Erre az álláspontra helyezkedve a Petőfi Kör informálisan működő vezető magva kezdeményezte azt, hogy a kör presztízsét felhasználva, Jónás Pál elnöklétével és Kardos László főtitkárságával jöjjön létre egy országos szervezet, mint ennek az eljövendő konszolidációnak egy jelentős bázisa.

Az utóélet is gazdagabb, mint amit e pillanatban tudunk. Én azt gondolom, és csak erre hívnám fel a figyelmet, hogy a Petőfi Kör magva természetesen november 4-én hajnalban kettészakad. Tánzos eltűnik a követségben, Nagy Balázs más döntésre jut. Egy sajátos periódusban még létezik a kör csonka vezetősége, hátha fóruma lehet még a progresszív erőknek. Amikor eldőlik, hogy erre nincs lehetőség, akkor a Petőfi Kör, amelynek még decemberben is van akkora autoritása, hogy egyik vezetőjét⁶ ki tudja hozni a rendőrségről, és még decemberben is olvasható a Vörösmarty téren: Gondolat – a Petőfi Kör könyvkiadója, elveszti létjogosultságát. Ezt az autoritását ekkor még szinte inerciával őrzi, utána viszont valóban megkezdődnek az egyéni sorsok szétágazásai és a kör beszünteti tevékenységét. (Taps)

Fodor Gábor Péter: A következő hozzászóló Nagy Balázs lesz, akit 33 év óta először üdvözölhetünk Magyarországon. (Taps)

Nagy Balázs*:

Tisztelt Hallgatóság!

Magam is azzal szándékoztam kezdeni a hozzászólásomat, hogy az első gondolatot áldozzuk a nagy távollévőknek. Mindenekelőtt a meggyilkolt Nagy Imrének és társainak. Melléjük sorolnám Tanczos Gábert is, hisz öngyilkossága elválaszthatatlan Nagy Imréék lemészárlásától. Ez megtörtént, de mégis szükségét éreztem annak, hogy külön is kifejezzem a saját egyéni hozzáállásomat és tiszteletadásomat.

Itt többen elmondottuk már, magam is hozzájárulnék ehhez, hogy a Petőfi Kör egyúttal történelem, de nem a régmúlt története, amit ásatag iratokból kellene előhalászni és mint a régi frontharcosok mintegy a kemencepadkán ülve utódoknak elmesélni, hogy is volt, miként is esett, hisz ez olyanfajta történelemírás lenne, mint az üveggyöngy játék. Kosáry professzor rámutatott arra, hogy a történelem elsősorban és mindig az élet tanítómestere. Ezért engedjék meg, hogy magam is úgy vizsgáljam a történetet, a Petőfi Kör történetét, mint ami számunkra adhat valamit, ráadásul nagyon sokszínű, hiszen – ez is bizonyítást nyert – mint minden nagy történelmi esemény, ez is, a Petőfi Kör is – kinek-kinek az utólagos hozzáállása és fejlődése szerint is – többféle szempontból, sokféle megvilágításban másféleként értékelhető. És ez jól van így, természetesen van így. Ezért azzal kezdeném, hogy az eddigi hozzászólók legtöbbször egyetértek, magam is hasonlókat mondanék, hogy történt, mint történt, de talán más nézőszögből biztosan más alapon közelítem meg a történeteket, így következtetésem is mások.

Mindenekelőtt azt szeretném kifejezni, hogy mennyire örvendetes az a tény, hogy a Petőfi Kör barátai most itt összeülhettek. Ki mondta volna, akár 10 évvel ezelőtt is, hogy ez ilyen módon megtörténhet. Ezt is elmondták már mások, de én emlékszem még olyan vitáinkra is, ahol ez bizony igen sok okkal oly módon is kifejeződött, hogy erre bizony sohasem kerül sor, és hogy a Petőfi Körnek egyszer s mindenkorra vége. Hát nem. Bár természetesen vége van, de egyúttal folytatódik is. Ennek is, mint minden nagy történelmi eseménynek, van folytatása, bár természetesen nem lehet feltámasztani. Semmit nem lehet feltámasztani, vagy ahogy mondják: nincs új a nap alatt, de új is van a nap alatt. A Petőfi Kör története is ilyen. A Petőfi Kör, ahogy mondják, bevonult a történelembe, de ugyanakkor – és ez az erényeinek köszönhető – fogyatékosságai is voltak. A legfőbb erénye az volt, hogy a Petőfi Körben jutott kifejezésre az egész magyar népnek az a hallatlan főlháborodása, amit a szocializmus szép szavai és a kegyetlen valóság között tapasztalt. Ez az ellentmondás, ez a kínzó, egyúttal döbbenetes, megrázó – ahogy valaki használta ezt a kifejezést – és ugyanakkor elkésztető, vérlázító ellentmondása volt az, amit a Petőfi Kör kifejezett és megfogalmazott. Igyekeztünk a frázisokat a valósággal szembesíteni. Így például nemcsak arról beszéltünk, hogy az egész magyar nép életszínvonalra forog kockán és ezt nem szép frázisokkal vagy hazugságokkal kell eltakarni, hanem valóságosan meg kell oldani. A Petőfi Kör éppen ezért tudott egyre nagyobb érdeklődést kiváltani azok körében is, akikről eddig itt nem volt szó, a magyar munkások között. Ezt talán az is segítette, hogy a Petőfi Körbe szervezett fiataloknak igen fontos ügye volt, hogy hogyan és miképpen fejlődik az a magyar munkásság, amelyben – itt többen elmondották – ez a fiatalság, ez a generáció mélységesen hitt. És nemcsak a Petőfi Körnek, hanem Nagy Imre programjának és az egész párton belüli ellenzéknek a legfőbb kiinduló pontja az volt, hogy hittek és bíztak a magyar munkásokban, és ezért elsősorban a magyar munkások-parasztok felé akarták megtalálni az igaz szót, a közvetlen kapcsolatot. Ezen az alapon próbálták kiigazítani azt, ami – voltaképpen ezt be kellett ismernünk – kiigazíthatatlan volt. Akkoriban felháborodottan utasítottuk vissza az olyan tervek, amelyek cinikusan beépítik a munkanélküliséget, és ezen az alapon, ezen az áron, ilyen módon próbálják megmenteni azt, ami valójában megmenthetetlen. A kör soha nem lett volna híve egy olyan politikának, amelyik elsősorban a munkások és a parasztok áldozataira számít. Sőt a Petőfi Körben vetődött fel elsőként az a gondolat, hogy talán tanulni kellene a Tito-féle úgynevezett munkástanácsokból és hogy talán Magyarországon is be lehetne vezetni a munkástanács-rendszert. Persze akkor még nem tudtuk, hogy valójában a Tito-féle

* Nagy Balázs 1927-ben született Budapesten. 1950-ben a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán történelem szakon végzett. Volt függetlenített ifjúsági vezető, egyetemi tanársegéd, majd fizikai munkás. 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkára. 1956 novemberében Franciaországba emigrált. A Nagy Imre Intézet munkatársa lett. A 60-as évek elejétől trockista. Egy ideig a IV. Internacionálé függetlenített funkcionáriusa volt.

munkástanács-rendszer csak ál-munkástanácsokat hozott létre. A kör a magyar nép élet-színvonal-emelésének volt a híve. Egy szó mint száz: Nagy Imre programját igyekezett a maga módján, a maga eszközeivel egy sajátos kifejezési módon érvényre juttatni. Részleteiben és egészében szembeszállt ez a program a társadalmi egyenlőtlenségek, az áremelések, a külföldi adósság, a munkanélküliség, a juttatások leépítésének kalmárpolitikájával. Elég elolvasni Nagy Imre írásait. Javasolni akartam azok kiadását, de Györffy Sándor barátom mutatta, hogy íme a könyv, megjelent. El kell olvasni Nagy Imre írásait, azoknak a indíttatását, hogy milyen alapon, milyen szellemben javasolta azokat a programpontokat, amelyeket nem lehetett megvalósítani, amelyeket természeténél fogva képtelen volt elfogadni egy olyan rezsim, amely Rákosit, Révaikat termelt ki. Ez is tragikum. Ne feledjük: Révai intelligenciája, műveltsége nemcsak részese, hanem tervezője lett ennek az emberevő rendszernek.

Már eddig is látható, és valamennyi hozzászólás erre ilyen vagy olyan módon kitért, hogy a Petőfi Kör egész fejlődése, működése elválaszthatatlan az 1956-os magyar forradalomtól. Elválaszthatatlan. Ezért itt rögtön egy ellentmondásra szeretném fölhívni a figyelmet, amiről szintén többen beszéltek, de én más módon közelíteném meg. A Petőfi Kör olyan reformokért küzdött, amiről kiderült, hogy az adott kereteken belül nem lehetett megvalósítani. Ez igaz, ebben mindnyájan egyetértünk, efelől nincs vita. Ez annyira evidens volt mindenki előtt, hogy mi azon csodálkoztunk, hogy lehet, hogy ezt a pártvezetőség, amely támogatott bennünket, nem látja. El sem képzeltük a forradalmat. Sőt amikor beszélgetéseinkben, vitáinkban, magunk között folytatott vitáinkban ez fölmerült, akkor ezt eleve elutasítottuk, mert egy olyan rezsimben, olyan rendszerben, amely végrehajtotta a nagy történelmi átalakítást, végrehajtotta a társadalmi méretű, mély földreformot, megszüntette a tőkés tulajdont és így tovább, ott egy forradalmi jellegű megmozdulás csakis ellenforradalom lehet, amely visszaállítja a régi rendszert. Ezért mi tudatosan lemondottunk arról, hogy egy ilyen társadalmi megmozdulás felé vegyünk irányt és kizárólag a reformokat, a Nagy Imre-programban meghatározott reformokat tekintettük céljainknak. De reformot kétféleképpen lehet elképzelni. Van úgy is, hogy már eleve a megégyezés a cél. Ez az a híres egy tál lencse problémája, és ilyen kísérlet – olyan kísérlet, hogy a Petőfi Kör egy ilyen egy tál lencsére helyezkedő reformocskák-klubocskák legyen, végigkísérte a Petőfi Kör egész történetét. Arról is volt szólt, hogy a pártra kell bízni, a párt látja a hibákat, meg kell érteni, segíteni kell a pártot, ez voltaképpen a pártnak a feladata. A hatalom jót akar, nosza segítsünk. Ez a fajta reformer egyenesen a kiegyezésbe akar átugrani, és megkerüli 48-at. Persze mi nem engedtünk a 48-ból, holott mi nem akartunk 48-at sem. Ez volt a kör belső, legfontosabb ellentmondása. És az a tipikus labancfilozófia, amely a reformkorból a kiegyezésbe akar átugrani, ez voltaképpen Kádár magatartásában – bocsánat a kifejezésért – csúcsosodott ki. Amikor Nagy Imrét a pártba való visszavétele érdekében Gerő és Kádár meg akarták győzni, hogy mennyire fontos, hogy Nagy Imre önkritikát gyakoroljon. Ez a forradalom előtt néhány héttel történt, Kádár buzgóbban igyekezett rábeszélni Nagy Imrét arra, mint maga Gerő. És a másik reformer-magatartás az volt, amit azt hiszem, valamennyien vállaltunk, hogy harcot folytatunk, hogy csak a harc vezet eredményre, hogy még a legkisebb reformokat is csak áldozatos harc révén lehet egyáltalán elérni, a biztosításáról nem is beszélve. Ezt 1953–56 története és 1956 igazolta. De hogy ezt nem láttuk, hogy ez a reform csak forradalom révén lehetséges – vagy lett volna lehetséges –, ez volt a Petőfi Kör egyik fogyatékosága. Nem így a párt. Gerő már a sajtóvita után megmondotta, hogy létezik egy második párt az országban, és ez a Petőfi Kör. Mi őszintén tiltakoztunk: ez nem párt. Mint ahogy nem is volt párt, de végeredményben párt funkcióját látta el. Olyan volt, mintha párt lett volna, de nem volt az. Ez volt a másik ellentmondás. Ebből fakadt azután az is, hogy nem volt olyan pártja a magyar progressziónak, amely valójában elfoglalhatta volna a neki kijáró helyet a forradalomban is, és összeköttetést, szerves kapcsolatot tudott volna létesíteni a magyar forradalom legnagyobb intézményével, a munkástanácsokkal. A munkástanácsok, a magyar munkásosztály fellépése mutatta meg nekünk is, hogy van, igenis létezik olyan forradalom, politikai forradalom, amely az adott társadalmi berendezkedés alapján mégiscsak forradalom és lerombolja azt a rezsimet, amely ellentmondásban van ezzel a társadalmi és gazdasági berendezkedéssel. Ezért – az az érzésem – a tanulságok mára is érvényesek. Bármennyire is igaz az, hogy minden rezsim – a legkegyetlenebb is – kénytelen megváltoztatni módszereit akkor, amikor erre rákényszerül, de azért kutyából nem lesz szalonna. Ezt mutatta a reformnak az az útja is, amit végül is kénytelen-kelletlen a lengyel

dolgozó nép választott 1956-ban. Ott a Gomulka-reform útja bebizonyította, megmutatta, hogy mire vezet a reform. És vessük jól az eszünkbe, amit sajnos akkor nem tudunk igazán belevésni, hogy az olyan helytke legényeknek volt 48-ban is igazuk, akik azt mondták februárban, amikor még Kossuthék is az egyezkedést keresték, hogy kemény szél fúj, lángra kap a szikra, vigyázzatok házaitekra, mert hátha, mire a nap lehanyatlik, tűzben állunk már tetőtől talpig. Ha erre készülünk fel, akkor talán sokkal kisebb áldozatok árán, sokkal nagyobb eredményekre leszünk képesek, mint amikor a jámbor ökrök módjára fejünket már eleve az igába hajtjuk. Én ezt a IV. Internacionálétól tanultam meg végképp és tudatosan, attól, amelynek a pártja szervezése zászlaját ma kibontom. (Taps)

Fodor Gábor: A következő hozzászóló Vigh Károly, utána pedig Mécs Imre következik. Engedjék meg, hogy felolvassam Für Lajos, a Magyar Demokrata Fórum elnöksége tagjának, Hegedüs B. Andrásnak küldött üdvözlését:

„Igazán sajnálom, hogy a Petőfi Kör értékelésével kapcsolatos rendezvényen nem tudok részt venni, március 17-én ugyanis Münchenben kell előadást tartanom a Magyar Demokrata Fórumról. Kimentésemet és szíves elnézéseket kérem, a tanácskozásnak eredményes eszmecserét kívánok.”

Kérem Vigh Károlyt, hogy hozzászólását tartsa meg.

Vigh Károly*: Hölgyeim és uraim, kedves Barátaim!

A bevezető előadás, amit Hegedüs B. András részéről hallottunk, azt hiszem, olyan szempontból is sokat jelentett számunkra, hogy nemcsak egy történeti áttekintést kaptunk a Petőfi Körrel és az ezzel kapcsolatos kérdésekről, hanem – és erre szeretném egy kicsit a hangsúlyt helyezni – az előadása végén olyan kérdéseket fogalmazott meg, amelyeket véleményem szerint nagyon komolyan kell vennünk.

90 Én mindkét elvárásnak részben igyekszem eleget tenni. Ami a Petőfi Körrel illeti, mint történész a Petőfi Kör történész vitájával kapcsolatban szeretnék néhány szót szólni. Ha megnézzük a történész vita lefolyását – és ezzel kapcsolatban tudjuk, hogy kik voltak a szervezői, vezetői –, akkor már az is bizonyítottnak látszik számunkra, hogy itt valóban elindult valami, de még mindig nem lehet azt mondani, hogy a történész front minden rendű és rangú tagja vett volna részt ebben a vitában, s főleg nem a vita szervezésében. Mert hisz hárman voltak a vita szervezői: Györfly Sándor barátom, aki itt van, valamint Zsigmond László és Mód Aladár. Most ha azt figyelembe vesszük, hogy Zsigmond László a Történettudományi Intézetnek volt a párttitkára, és mint történészt nemcsak 56 előtti, hanem 56 utáni tevékenységét is meglehetősen szektás dogmatizmus jellemezte, és ha azt vesszük figyelembe, hogy végeredményben Györfly Sándor a Párttörténeti Intézetnek volt vezető munkatársa abban az időben, és Mód Aladáról is azt tudjuk, hogy elsősorban nem történész volt, hanem a tudományos szocializmus kérdéseivel foglalkozott, akkor azt hiszem, amit mondtam, bizonyítottnak tűnik. A történészfrontnak nagyon fontos osztagai, az akkori történészgenerációnak számos kiválósága nem volt ott, vagy alig hallatta a hangját. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert éppen csak megindult valami, ami ugyan elkezdődött, de 1956 november 4-ével nem folytatódhatott tovább.

A történész vitával kapcsolatban egy dolgot azért szeretnék kiemelni, mert ennek bizonyos mai aktuális vonatkozásai is vannak. És nem azért emlitem, mert történetesen az én el nem hangzott hozzászólásomban szerepelt – Györfly Sándornál ugyanis szólásra jelentkeztem, de már nem tudtam szót kapni, túl sokan voltak akkor a jelentkezők. A konjunktúrismusról beszéltem volna. Ma is megvan a hozzászólásom, egyszer talán megjelenhet valamelyik lapban. A konjunktúrizmussal kapcsolatban különösképpen Nemes Dezsőtől vettem példákat. Attól a Nemes Dezsőtől, aki akkor a Szikra Könyvkiadónak volt az igazgatója, és azt megelőzően néhány évvel jelentette meg az ellenforradalmi forráspublicációnak azt az első kötetét, amelyhez bevezető tanulmányt írt.⁷ Ebben a bevezető tanulmányban Titót Horthyval hasonlította össze. Mibe került ez akkor Nemes Dezsőnek, ez a Tito–Horthy párhuzam, hisz aktuálpolitikálás jellemezte akkor a történettudomány egy elég jelentős részét. Mint ismeretes, azután bekövetkezett a belgrádi kanosszajárás, és a

* Vigh Károly 1918-ban született Losoncon. Egyetemi tanulmányait Pozsonyban, illetve Budapesten végezte. 1942–49 között a Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetében dolgozott. 1950–1958 között az Országos Levéltár tudományos főmunkatársa, majd a Pest Megyei Levéltár vezetője. Ezt követően 1963-ig az Országgyűlési Könyvtárban, majd múzeumokban dolgozott. 1985-ben a Magyar Nemzeti Múzeumtól ment nyugdíjba.

belgrádi kanosszajárás után szinte hetek múlva bevonták a forgalomból Nemes Dezsőnek ezt a kötetét és egy második kiadás is csak bizonyos mondatcserék után jelenhetett meg. Akkor már nem lehetett a Tito–Horthy párhuzamot érvényben lévőnek tekinteni. A konjunkturizmusra vonatkozóan ugyancsak Nemes Dezsővel kapcsolatban hadd említsem meg a következőt. A Szikra Kiadó – nyilvánvalóan a Központi Vezetőség utasítására – kétkötetes válogatást adott ki Nagy Imrének a cikkeiből, tanulmányaiból.⁸ Amikor viszont Nagy Imrét leváltották miniszterelnöki tisztéről, Nemes Dezsőnek rövidesen megjelent a jobboldali elhajlásról egy brosúrája.⁹ Ebben Madách Ember tragédiájától kezdve sok mindent felsorolt és rótt fel Nagy Imre bűnéül ebben az időszakban, amelyek miatt szerinte szükségszerű volt a leváltása. Ennyit az akkori konjunkturizmusról.

Én most csak annyit szeretnék megjegyezni, hogyha összevetjük azt a korszakot a mostani idősokkal, amely kiindulópontjának leginkább 87 őszét, a lakitelki tanácskozást lehetne tekinteni, akkor a konjunkturizmus számos jelével találkozhatunk, és nemcsak a történettudomány területén, számos más területen is. Nézzük végig azokat a kiadványokat vagy tanulmányokat, amelyek ma megjelennek, nemegyszer azoknak a szerzőit és a szerzőjüknek az előéletét is érdemes ilyen szempontból figyelemmel kísérni. A Petőfi köri vitákkal kapcsolatban – és ezt bizonyos mértékig szintén összehasonlításként szeretném megemlíteni – akkor a marxizmus–leninizmus szektás, dogmatikus torzításai elleni harc volt napirenden. És nemcsak a történettudományi vitában, hanem általában a különböző társadalomtudományi viták során is ez a téma szerepelt. Az idő múlását jól lemérhetjük azon, hogy ma már nem a marxizmus–leninizmus szektás, dogmatikus torzításairól esik szó a társadalomtudományok területén, hanem sok minden másról. Ma már elmondhatjuk azt, hogy a marxizmus–leninizmus mint ideológia csődbe jutott. Ezt akkor, 1956-ban természetesen nem tudhattuk, nem mondhattuk, nem képviselhettük. De ma már összehasonlítást is tudunk tenni, és a kérdésfelvetéssel kapcsolatban, amit Hegedüs B. András fölvetett, kell is, hogy beszéljünk erről, hogy vajon mi a különbség az akkori idősok és a jelen között. Van-e valamiféle időszerűsége a Petőfi köri vitáknak? Erre válaszol azt mondhatjuk, hogy a ma feladatai közé tartozik, hogy ne csak a napi politika szintjén keressük a választ sorskérdéseinkre, hanem a társadalomtudományok mindegyikének a területén el kell végezni azt az alapos, feltáró, tudományos, ellenőrző és revíziós jellegű munkát, amely az elmúlt évtizedekre vonatkozóan meg fogja állapítani azt, hogy mi az, amit el kell vetnünk, mi az, ami az iskolai tankönyvekbe koncepciózusan került be, amivel a tanulóifjúságot fertőzték az oktatás különböző területein, általános iskolában éppúgy, mint középiskolában. Ezt a munkát feltétlenül el kell végezni. Erről kevés szó esik. Tehát az egyik időszerű kérdés és időszerű feladat szerintem az, hogy a társadalomtudományok területén visszamenőleg ezt a revíziós jellegű feladatot el kell végeznünk. Mert az, ami 56 után történt – utalok csak például a történettudomány területén az úgynevezett Molnár-vitára, a nemzeti kérdés vonatkozásaira –, az érthető okoknál fogva nem fejeződött be. A posztstálinista korszakban nem reménykedhettünk abban, hogy akár a történettudomány területén, akár más társadalomtudományok területén tiszta vizet önthessünk a pohárba. Ezt a tiszta vizet most kell a pohárba önteni. (Taps)

91

Fodor Gábor Péter: Most Mécs Imre következik, utána pedig Fekete Ferenc.

Mécs Imre*: Tisztelt Hölgyeim és Uraim. Tisztelt Barátaim!

Tudós barátaim filológiai pontossággal, alaposan elemezték és készítik elő a Petőfi Kör iratainak a kiadását. Ezért inkább a saját szemszögemből szeretném elmondani, hogy a Műszaki Egyetem negyed-ötödéves hallgatójaként hogyan láttam a Petőfi Kört és hogyan értékeltem később. Annyit szeretnék filológus barátaimnak mondani, hogy ne csak lábjegyzetekkel lássák el az anyagot, hanem magyarázó, értékelő részletekkel is, mert a mai fiatalok nem értik, hogy miért volt frenetikus hatása egy-egy fellépésnek.

A Műszaki Egyetemen 55-ben még nem hallottam a Petőfi Körrel, vagy ha hallottam, akkor csak rálegyintettem arra, hogy a DISZ központi vezetőségének irányítása alatt valami vitakör indult. Abban az időben mindenki DISZ-tag volt az egyetemen. Akit kizártak a

* Mécs Imre 1933-ban született Budapesten. 1952–57 között a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán tanult. 1958. május 22-én a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének vádjával halálra ítélték. Ezt 1959 februárjában életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. 1963-ban amnesztiával szabadult. Elektronikus kutató-fejlesztő mérnökként tevékenykedik.

DISZ-ből, azt automatikusan kizárták az egyetemről is. Így az egésznek nem volt semmi jelentősége. 1955 novemberében nagyon fellelkedestünk az osztrák államszerződés megkötése és a szovjet csapatok kivonása hallatán, remények csillantak fel, amelyek tovább fokozódtak 56 februárjában a XX. kongresszuson. Ekkor kezdtünk a Petőfi Kör nevével megismerkedni. Március 17-én az egykori MEFESZ-vezetők jöttek össze és akkor átszavargott hozzánk is a MEFESZ-gondolata, ott fészkelődött az agyunkban, hogy aztán október 16-án megalakuljon az első MEFESZ.¹⁰ Április 18-án jugoszláv est volt, ami tovább növelte jugoszláv-nosztalgáinkat, amiben később nagyon keservesen kellett csalódnunk. A gazdasági viták május 9-én, 22-én inkább a politikai gazdaságtan tanszékünkön, a szemináriumokon keresztül jutottak hozzánk. Hallottunk a történész vitáról, a filozófiai vitáról, de inkább csak anekdotikus dolgokat. A június 18-i partizánvita, amelyen Rajk Júlia szenvedélyesen követelte férjének a rehabilitálását, már mélyen érintett bennünket. És eljutott hozzánk Ujhelyi Szilárd nagy mondása, hogy a népet kell végre rehabilitálni. A sajtóvitáról is hallottunk, majd jött a retorzió: a Központi Vezetőség elítélte a Petőfi Kört. Hallottunk a négyszáz-as lista összeállításáról. (Nagyon tanulságos volna, ha végre hozzá lehetne jutni ehhez a négyszáz-as listához¹¹ és meg lehetne állapítani, hogy mennyire más emberek csinálták utána 56-ot, mint akik azon a listán voltak. Ez a mai listakészítők számára is tanulságos lenne.) A Központi Vezetőség határozatát alapszervekig „levitték” és ezzel nagyon nagy szolgálatot tettek nekünk, mert szétszórták a Petőfi Kör nézeteit és fölcsigázták az érdeklődést.

Ismerjük a történetet, a Mikoján–Szuszlov látogatást és utána, mikor megkezdődött az új félév a vakáció után, megdöbbenő volt látni azt a felfokozott gyorsulást, ami bekövetkezett. Az Írószövetség vitája szeptember 17-én, 19-én a népi kollégisták találkozója, 26-án újabb gazdasági vita, aztán a nevelésügyi vita, Mérei Ferenc rehabilitációjával. És meg kell mondanom, hogy ezután már elhalványultak a Petőfi Kör vitái, mert a mi saját vitáink az egyetemek diákszállásain, az egyetem különböző zugaiban feljövőben voltak. Tudjuk, hogy október 16-án megalakult a MEFESZ Szegeden. Az első 12 pont megszületett, amelyben még nem szerepelt a többpártrendszer, hanem a pártot akarták alulról fölfelé demokratizálni, hogy aztán 22-én megszülessen Pesten is a MEFESZ és megszülessen a 14, illetve 16 pont, amelyek már a többpártrendszert és az oroszoknak a kivonulását is követelték.¹²

Mi nem kerültünk közvetlenül kapcsolatba a revizionistákkal (vagy ahogy mostanában nevezzük őket, a reformkommunistákkal) és ilyen szempontból a Petőfi Kör – főleg eszméileg, mert tudjuk, hogy szervezetileg nem volt szoros kapcsolat köztük – közvetítést jelentett. Spontán közvetítő szerepe alakult ki.

A továbbiakban a hangulatokról szeretnék mondani néhány dolgot. Azokon a tanszékeken, amelyeket a Műszaki Egyetemen mérhetetlenül lenéztünk, így például a marxizmus–leninizmus tanszékeken, a politikai gazdaságtan vagy a katonai tanszékeken egyes oktatók kezdtek nagyon értelmessé válni. Egyre bátrabban beszéltek. Ők voltak a fő közvetítők. Ők voltak, akik elhozták a Petőfi Kör ismereteit. És ez sokszor anekdotikusan, sokszor legendaszerűen terjedt tovább, mert hiszen írott sajtója akkor nem lehetett a Petőfi Körnek. Ennek a hátránynak előnye is volt, mert tulajdonképpen mindenki, aki továbbadta azt, amit hallott, magáénak érezte és továbbfejlesztette. Ebben az időben a párt- és a DISZ-funkcionáriusok szabályosan versenyeztek egymással, egyre nagyobbakat kezdtek mondani. Úgyhogy mi, akik szilárd és állandó oppozícióban voltunk, egyszer csak elhalványodtunk, mint ahogy elhalványodott maga a Petőfi Kör is.

Szeretnék a szerepekről és a súlypontokról is pár szót ejteni. Teljesen világos, hogy 53-tól Nagy Imre szerepe volt a domináns, és a köréje csoportosuló, vagy vele lazán szövetkező reformkommunistáké. Övéké volt a vezető szerep. Innen átvette a Petőfi Kör, fölnagyította, tömegesítette, és bevonta az értelmiségnek nagyon széles rétegeit. Tőlük a stafétabotot az egyetemi hallgatók vették át, és ahogy elhalványodott a Petőfi Kör szerepe, úgy világosodott ki a miénk, hogy aztán október 23-án este – a Parlament előtt ezt már éreztem – az ár a mi fejünk felett is átrohanjon. Ekkor már a tömegek vették át az irányítást, ők adták a dinamitot. A reformkommunisták, a Petőfi Kör inkább a gyutacs szerepét játszotta, hogy aztán felkelők kristályosodjanak ki a tömegeből, hogy ők legyenek az élen, míg 30-ika táján, amikor megtörtént a konszolidáció és lényegében a kiegyezés, akkor Nagy Imre és a reformkommunisták, és az értelmiségi körök kerültek megint az élre, egészen a második szovjet agresszióig, november 4-ig, hogy akkor ismét a felkelők vegyék át a terheket. November-decemberben pedig a súlypont és a nép bizalma teljes mértékig a munkástaná-

csokra és azoknak központi szerveire hárult. Aztán a megtorlás keserű éveiben a teljes teher visszajutott az atomizált népre.

Meg kell mondanom, hogy a forradalom hatalmas tüzeiben a Petőfi Kör emléke elhalványult és hosszú időnek kellett eltelnie, míg végre vissza lehet állítani a valóságos értékét. Erre elég hosszú időnk volt – 6 éven keresztül a börtönben –, hogy átgondoljuk, és láttuk, hogy 56 nem lehetett volna Petőfi Kör nélkül, vagy egész más lett volna nélküle. És nem érhető 56 a Petőfi Kör története, vitái nélkül. Felszabadító hatása volt az emberek és főként a mi tudatunkra, és a nézetek nagyon széles körben, bűvópataként jutottak el sokfelé. Fórum volt, ahogy Hegedűs B. András barátom definiálta, és legális politikai terep. Egy sor más hasonló szervezetet iniciált, hiszen szeptemberben-októberben több vidéki városban, az egyetemek különböző karain születtek meg a Petőfi Körhöz hasonló intézmények. Elmondhatjuk tehát azt, hogy 56 dicsőséges történetének szerves és fontos része a Petőfi Kör története.

Kosáry professzor úr javaslatot tett itt Déry Tibor rehabilitálására. Én ezt kiszélesítve és kicsit megfordítva úgy folytatnám, hogy Újhelyi Szilárd akkori javaslatát kellene megint elővenni és a népet kellene rehabilitálni. Sőt egész pontosan a népnek kellene önmagát rehabilitálnia. (Taps)

Fodor Gábor Péter: Amíg a következő hozzászóló, Fekete Ferenc ideérkezik, hadd olvassak fel egy cédulát:

„A konferencia anyagát kérjük részletesen publikálni, hogy a kívülrekedtek is megismerkedhessenek vele és hozzászólhassanak.” Aláírás: Révész Gábor közgazdász.

Az elnökséghez a cédula 1956. május 22-én érkezett.

A Petőfi Kör most ittlévő egykori szervezői, vezetői kértek rá, hogy említsem meg, most válaszolnak annak a Révész Gábornak – reménykedve abban, hogy ő is jelen van: a közgazdasági vita anyagát, miként a többi vitáét is a Kelenföld Kiadó idén nyáron és ősszel megjelenteti. Erre valamennyi érdeklődő figyelmét felhívjuk. (Taps)

Most tehát Fekete Ferenc következik.

Fekete Ferenc*:

Tisztelt Emléklülés!

A múltba tekintés, a felszólalások követése és a jövőért aggodás a „Petőfi körű lecke” két mozzanatának hangsúlyozására sarkall. Az egyik: a szakmai felkészültség ötvöződése a politikai, talán nyugodtan mondhatom, reformpolitikai elkötelezettséggel, amely erőteljes Petőfi körű pozitív vonás. A másik: az elemi etikai normák betartására épülő társadalmi-politikai-erkölcsi magatartás.

A szakmai ismeretek viszonylag magas színvonala, a hivatásszeretet intenzitása jellemző volt a Petőfi körű viták jelentős részére, s a tragikus sorsú Papp Gáborra, mint egyik előadónkra is. Ez nincs ellentétben a viták és a felszólalások politikai töltésével, társadalmi felelősségérzésével. E kettő inkább kölcsönösen feltételezte egymást. A munkásmozgalom és a falusi élet gyakorlata egyértelműen tanúsítja, hogy a magyar ember szemében aki szakmájának nem mestere, az gyakran hóhéra. Pozitív politikai, társadalmi hatás alig várható attól, aki a maga szakterületén számottevő eredményt nem tudott felmutatni. Van persze kapcsolódás korunkban a szakmák között. A kapcsolódó szakmák ismerete, olykor gyakorlása – különösen munkanélküliséggel fenyegető időszakokban – kötelező. Igazában a legtöbb társadalmi jelenség komplex; műszaki, szervezési, gazdasági dimenziók ugyanannak a problémának egy-egy vetületét, dimenzióját alkotják. De ma némi óvatosság is helyénvaló. Ha ugyanazok hol filozófusként, hol történészként, hol szociológusként, hol közgazdaként, hol politológusi mezben lépnek színre, akkor indokolt a gyanú és föltevés – sőt olykor több mint föltevés –, hogy szó sincs a Brassai Sámuellel véget ért polihisztorság újjáéledéséről. Sokkal inkább szakmailag alig-alig képzett személyekkel találkozunk ebben a körben mindenütt. Nem beszélek most – bár szándékom volt – a divatmajmolásról és a konjunktúralovagok kóklerekedéseiről, amire Vigh Károly szerintem nagyon helyénvalóan utalt. Mindkettőtől távol állt a Petőfi Kör vitáinak karaktere és fősodra. De a nyugzsgók hozzácsapódása, ami akkor sem volt ismeretlen, miért tűnt volna el éppen napjainkban?

* Fekete Ferenc 1928-ban született. Egyetemi tanulmányait a Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte. 1954–59 között a Közgazdasági Szemle főszerkesztője. 1955-től a Petőfi Körnek, 1956-ban a vezetőségnek tagja. A „Kert-Magyarország” vita vezetője. 1968-tól a közgazdaságtudomány doktora. Jelenleg a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzora.

A társadalmi-etikai normák kötelező betartásának követelményéről hadd fogalmazzak Veres Péterrel: ne váljunk rongy emberré. A Petőfi Kör vitáinak felkért előadóra és résztvevőire nem volt jellemző a kettős könyvvitel, nem két koalíciós párt tagkönyvét hordták egyszerre zsebükben, mint akikről Barla Szabó Ödön beszélt, s akik néha azt is eltévesztették, hogy mikor melyiket vegyék elő. Szerencsére egyedülálló eset az, hogy a Petőfi Kör egyik vitaelőadója a Horthy-hadsereg ejtőernyős osztagába való önkéntes jelentkezéstől remélt „vaskeresztét”, aztán „végre” nemrég az országos listán ajándékozott parlamenti képviselőség formájában szerezte meg. Higgyék el, nem más, mint óvás és korjelenségre utalás idézteni ezt fel velem. Reményem és meggyőződésem, hogy velünk fiaink és unokáink is imigyen szólhatnak majd a költővel a Petőfi Körről: Nőttön-nő tiszta fénye, amint időben, térben változik. (Taps)

Fodor Gábor Péter: A következő hozzászóló Kádár Iván, de egy pillanatra átadom a szót Hegedűs B. Andrásnak.

Hegedűs B. András: Tradicionálisan szervezési, protokolláris zavarban vagyunk. Beszéljük meg együtt. Most 1 óra 19 perc. A sajtóvita jegyzőkönyve szerint valaki 1 óra tájban azt mondta, hogy még adjunk két embernek szót és folytassuk a vitát 2 nap múlva. Beszéljük meg, hogy mit tegyünk. Szólásra jelentkezett két külföldön élő barátunk: Kende Péter és Benkő Zoltán. Úgy gondolom, hogy őket mindenképpen meg kell hallgatnunk. (Taps)

Szólásra jelentkezett Lambrecht Miklós orvos, az egykori Kossuth Klub nevében. Továbbá régi barátunk, Laurenszky Ernő tanár és Hoch Róbert. A hozzászólástól elállt a felkért hozzászólók közül Gyórfy Sándor és Bohó Róbert, akik írásban fogják beadni hozzászólásukat. Kérdezem az igen tisztelt hallgatóságot, hogy még egy órát kibírunk-e? Javaslom, hogy Kádár Iván után két külföldi barátunkat hallgassuk meg, és akkor majd meglátjuk, hogy mi lesz. (Taps)

94

Kádár Iván*:

Tisztelt Hallgatóság!

Két kérdésről szeretnék röviden beszélni, és egy javaslatot kívánok tenni.

Az egyik kérdés a Petőfi Kör működésének első szakaszára vonatkozik. A Petőfi Kör titkára, Tánczos Gábor rendszeresen konzultált – már a működés és a fennmaradás érdekében is – a DISZ illetékes titkárával, aki a tevékenységgel egyetértett. Ez a titkár, horroribile dictu, Hollós Ervin volt. A másik: elhangzott itt Biszku Béla neve. Szeretném elmondani, hogy ő részt vett a Petőfi Kör vitáin, például a történetész vitán mellettem állt, és semmiféle ellenérzés nem látszott rajta. Hogy a későbbiekben ez mennyiben változott, ahhoz nem kívánok kommentárt fűzni.

A másik kérdés, amiről szeretnék néhány szót mondani, az a Petőfi Kör utóélete. 1956. október 24-én megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága. A Petőfi Kör részéről ennek kiáltványát Tánczos Gábor írta alá és a Petőfi Kör teljes egyetértésével folyt ennek a bizottságnak a sajnós nem túlságosan eredményes működése. Mindenesetre ebben az értelmiségi bizottságban helyet foglaltak az egyetemi fiatalságnak, tehát a társadalom legradikálisabb részének a képviselői is. Nem olyan régen végignéztem azt a kiáltványt, ami az akkori Szabad Népben meg is jelent, és be kell vallanom, hogy a pontok között egyetlen olyan sincs, amely ma ne tartozna a kormány által hangoztatott követelések közé. Kérdem akkor, hol van az az ellenforradalom, aminek a legradikálisabb osztagát az egyetemi fiatalság alkotta, és amely aláírta ezt a kiáltványt?

A javaslatom pedig úgy szól, hogy szerintem Tánczos Gábor megérdemelné, hogy azon a házon, ahol ő lakott, emléktáblát helyezzünk el. (Taps) Ennek kivitelezésével és anyagi feltételeinek megteremtésével kapcsolatban pedig szívesen fölajánlom a közreműködésemet. Köszönöm a figyelmüket.

Fodor Gábor Péter: Tehát akkor most, mint ahogy Hegedűs B. András jelezte, Kende Péter fog következni.

* Kádár Iván 1921-ben született Budapesten. 1940–44 között a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán tanult. Pártmunkás, majd a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetője. 1956 után az ÉTEGI tudományos munkatársa. Jelenleg a SG2-MKB francia–magyar vállalat igazgatója.

Természetesen nagyon megrendítő dolog 32 év távolából annyi ismert vagy félig ismert arcot vizionálni. De ha említést teszek erről a távolságról, ez inkább azért van, hogy megmagyarázzam, miért fogok én bizonyos kérdésekről, amelyek itt vita alatt állnak, nemcsak időbeli, hanem térbeli distanciával is beszélni.

Rövid felszólalásomat három címszó köré csoportosítanám. Az első a revizionizmus, a második a radikalizmus, a harmadik pedig az emancipáció. Fölmerült itt az a kérdés, hogy mennyire lehet a Petőfi Kör a revizionista hullámba sorolni. Emlékeztetni szeretnék először is arra, hogy ez a kifejezés későbbi keletű, mint a Petőfi Kör működése. A revizionizmus szó gyűjtőfogalom, s mint politikai megőrző terminus 1957-ben került a kommunista világ szóhasználatába, elsősorban a szovjet–jugoszláv, azután pedig a kínai–szovjet konfliktusokkal kapcsolatban. Ennek valamilyen visszahatásaként kezdték alkalmazni a revizionista kifejezést belpolitikai céllal is, előbb Lengyelországban, aztán pedig Magyarországon. Ekkor került bele a szóhasználatba az, hogy „a jelenkori revizionisták”, és hogy azokat milyen értelemben kell elhatárolni, vagy kiküszöbölni a kommunista mozgalomból. Mármost azt gondolom, hogyha eltekintünk a szónak ettől a megőrző és kifejezetten polemikus jellegétől, azért mégis elmondható, hogy a magyar revizionizmusnak a Petőfi Kör volt kétségkívül a legfontosabb megnyilvánulása, vagy ha úgy tetszik: gyülekezőhelye. Ha egyáltalában volt revizionizmus Magyarországon – és éppen ez az egyik kérdés, amit föl szeretnék vetni –, akkor az a Petőfi Körben volt. Ugyanis érdekes dolog az, hogy ennek a szellemi hullámnak, amely Közép-Kelet-Európában az 50-es évek közepén merült föl, Magyarországon tulajdonképpen milyen kicsi irodalma van. Revizionistákat találunk Lengyelországban, ott ennek igen széles és kiterjedt irodalma lehetett a közgazdaságban és a filozófiában. Majd volt a revizionizmusnak egy második nagy hulláma Csehszlovákiában. Magyarországon tulajdonképpen egészen a közelmúltig nagyon nehezen lehetett volna revizionista írásművet fölmutatni, ha eltekintünk talán Nagy Imre politikai írásaitól, amik kétségkívül szintén ebbe a fogalomkörbe sorolhatók. Éppen ezért nagyon öröndetesnek tartom, hogy végre a Petőfi Kör vitái kiadásra fognak kerülni, mert így először 32 év után dokumentálva lesz az, hogy Magyarországon igenis volt revizionizmus, de ez a revizionizmus – elsősorban a Petőfi Kör keretein belül – inkább szóbeli formában jelentkezett.

A második címszó, amelyet jeleztem, a radikalizmus. Erről már Kosáry Domokos tulajdonképpen elmondta a felét annak, amit én mondandó voltam, vagyis hogy tulajdonképpen ezek a Petőfi körű beszédek nagyon szelíd beszédek voltak. Ha az ember összehasonlítja a magyar revizionista irodalmat például az egy évtizeddel későbbi Csehszlovákiáéval, azt találja, hogy a cseh revizionizmus sokkal radikálisabb volt. A cseh revizionizmus sokkalta messzebbmenően határozta el magát a sztálinizmus, vagy ha úgy tetszik a kommunizmus addigi gyakorlatától. A magyar revizionizmus megmaradt egy ideológiailag meglehetősen körülhatárolt mezőnyben, és politikailag is tulajdonképpen egy bizonyos enyhesség jellemezte. Éppen ebből a szempontból nagyon érdekes a két országot további fejlődésében összehasonlítani, mert annak ellenére, hogy Magyarországon a revizionizmus sokkal enyhébb volt, ebből mégiscsak forradalom kerekedett ki, míg a sokkal radikálisabb cseh revizionizmusból voltaképpen csak egy reformmozgalom lett. Amiből látszik az, hogy a szavaknak tulajdonképpen helyértékük is van. Nemcsak az számít, hogy milyen fogalmi rendszerben beszélnek és hogy a szavak közvetlenül mit akarnak mondani, hanem az is, hogy milyen kontextusban hangzanak el. Valószínűleg a magyar helyzet sok egyéb vonása magyarázza azt, hogy ebből az aránylag enyhe revizionizmusból egy ilyen népmozgalom születhetett.

A harmadik megjegyzésem, amit emancipáció címszóval jelöltem, már egészen rövid lesz. Voltaképpen úgy látszik, hogy Kelet-Közép-Európában a demokrácia az 1945 utáni változások következtében egy nagyon hosszú tanulási folyamat. És ennek a tanulási folyamatnak volt egy első felvonása: az, ami Magyarországon 1953 és 1956 között történt és ezen belül természetesen a Petőfi Kör. De az előbbi két megjegyzéssel összhangban hozzátennem, hogy a szellemi emancipáció nem jutott nagyon messzire ebben a korszakban. Tulajdonképpen ebben a mai vitában az az érdekes, hogy egy olyan korszakban zajlik le és egy olyan

* Kende Péter 1927-ben született Budapesten. 1947–54 között a Szabad Nép egyik vezető újságírója. 1949-től a külpolitikai rovat vezetője. 1954. december 16-án a szerkesztőségéből eltávolították, Szegedre került. 1956 októberében a Magyar Szabadság, 1956. november 4-e után pedig az Október 23 című lap egyik készítője, kiadója. 1957-ben Franciaországba emigrált. Jelenleg a politológia tanára és a Magyar Füzetek kiadója.

korszakból tekint vissza az 1956-os reformgondolatokra, amikor időközben megtörtént a magyar szellemi élet felszabadulása. Ez több lépcsőben történt, méghozzá nem is szinkronban, mert hiszen előbb a közgazdaságtudományban, aztán mondjuk a szociológiában, a filozófiában és utolsó állomásában jutott el az állam- és jogtudományokhoz. Végül is megtörtént egy olyan mértékű fölszabadulása a gondolkodásnak és a szellemi alkotásnak, amire abban az időben még egyáltalában nem is lehetett gondolni. És éppen ezért úgy gondolom, hogy a Petőfi kör vitákat feltétlenül úgy kell tekinteni, mint egy bizonyos emancipációs folyamatnak az előfutárát, de az bizonyos, hogy ehhez képest a magyar közgondolkodás az utóbbi évtizedben, és különösen az utóbbi évtizedekben már sokkal messzebbre jutott. Köszönöm a figyelmüket. (Taps)

Fodor Gábor Péter: Benkő Zoltánt kérem, utána pedig Hoch Róbert lesz a következő hozzászóló.

Benkő Zoltán*: Kedves Barátaim!

1958-ban az egyik külföldi lap hasábjain elkövettem egy cikket. „A Petőfi Kör vád alatt” volt a címe. Akkor vonták felelősségre Magyarországon a Petőfi Kör itt maradt vezetőit és ítélték el. A céloim természetesen a Petőfi Kör védelme volt, és a Petőfi Kör demokratikus mivoltának és pozitív oldalainak a hangoztatása. Ebben a cikkben azt a véleményemet fejtettem ki, hogy a Petőfi Kör tagjai – tehát párton belüli tagjai – helyzetüknél fogva lehettek az elsők, akik fészeghettek a magyarság, a magyar nép fizikai és szellemi börtönének rácsait. Ezért feledhetetlen érdeme volt. Először a Petőfi Kör – természetesen – párton belüli ellenzéknek indult, azonban szerencsére a hangja áthallatszott a párt falain és tulajdonképpen ők tették először lehetővé a magyar általános politikai-szellemi követelések hangsúlyozását, és ők tették a magyar néptömegek követeléseit szó tárgyává. Természetes, hogy ők nem akartak forradalmat, még kevésbé szabadságharcot. A történelem törvényszerűsége volt az, hogy az első puskalövés eldördülésekor a Petőfi Kör túlhaladták az események. Meg kell mondanom azt is, hogy mi, akik 1945 előtt az ellenállási mozgalom aktív résztvevői, 1945 után pedig a legkülönbözőbb formában és személyekben, különböző ifjúsági szervezetek vezetői voltunk akkor, és akik akaratlanul és akaratunkon kívül egy kényszerű találkozási ponttal találkoztunk a recski kényszermunkatáborban, hogy mi a legnagyobb figyelemmel és feszültséggel figyeltük a Petőfi Kör vitáit és reméltük, hogy ez minél hamarabb eredményre vezethet, mert hiszen a barátainknak nagy része ott volt. 1956-ban – mint ahogy Nagy Balázs is említette – összeültünk november 3-án, az orosz támadás előtt pár órával, hogy a Petőfi Kör konszolidációs, Nagy Imre-i vonalat támogató programját és irányvonalát a Petőfi Kör újáalakításával demonstráljuk. Sajnos – húszan, Nagy Balázs szerint harmincan voltunk ott – erre már a bekövetkező események után nem kerülhetett sor. Azonban itt térek rá – mert ez már a múlté, amit most elmondtam –, hogy tulajdonképpen mi lehet a Petőfi Kör mostani megalakulásának a célja? Ha csak az, hogy régi emlékeket és baráti kapcsolatokat klubszerűen ápoljunk, az szerintem kevés, nem elég. Az 56-os forradalmi helyzet azért adódott, mert a magyar nép egyre terebélyesedő politikai és szellemi igénye találkozott egy erőszakosan szembeszegülő pártapparátussal. Most úgy látom – szerencsére – nem ez a helyzet. Vásárhelyi Miklós tett említést arról, hogy annak idején Nagy Imre leváltásakor bizonyos depressziós hangulat uralkodott közöttünk. Én azt hiszem – a depresszió lehet néha nagyon pozitív – ma is depressziós hangulat uralkodik a hatalom körében, de ez a depressziós hangulat nem vezet konfrontációra. Ahogy a nép követelése – mint ahogy láttuk most március 15-én – egyre terebélyesednek, annak mértékében vonul vissza a hatalom. És ez mindkét részről okos magatartás. És ha a Petőfi Kör ebben a szituációban szellemi vonalon egy szellemi katalizátornak a szerepét vállalhatja, akkor én azt hiszem, hogy ez nagyon fontos, nagyon meggondolandó és analizálandó feladat. (Taps)

* Benkő Zoltán 1923-ban született Budapesten. Közgazdaságtudományi egyetemet végzett. 1944–45-ben részt vett a németellenes, antifasiszta ellenállási mozgalomban; 1946 után a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági szervezetének, a Népi Ifjúsági Szövetségnek vezetőségi tagja, és a Népi Ifjúsági Szövetség képviselőjében a koalíciós egyetemi szervezetnek, a MEFESZ-nek politikai bizottsági tagja volt. Miután szembefordult a Parasztpárt egyes vezetőinek társutas irányzatával és az egyetemi csúcsszervezetben belül a kommunisták hatalmi törekvéseivel, 1948 októberében „kémkedés, összeesküvés és disszidálási kísérlet” vádjával többedmagával együtt letartóztatták. Előbb a buda-déli, majd a kistarcsai központi internálótáborba került; 1950 októberében szállították a hírhedt recski kényszermunkatáborba, ahol a tábor feloszlásáig, 1953 őszéig raboskodott. Budapestről való kitiltással és rendőri felügyelet alá helyezéssel engedték szabadon. A forradalomban való aktív részvételét követően 1956 novemberében emigrált Nyugatra; Münchenben él.

Hoch Róbert*: Tisztelt Barátaim!

Mindenekelőtt megköszönöm, hogy meghívtak, mint a Petőfi Kör hajdani egyszerű tagját. Ezt a tagságot én sose tagadtam meg. Igaz, a kutya se követelte tőlem, hogy ezt megtegyem.

Engedjék meg, hogy némileg disszonáns hangot üssek meg itt. Azért teszem, mert végighallgatva a nagyon érdekes, színvonalas reflexiókat és előadásokat, a visszatekintést és az értékelést egysíkúnak tartom. Ami elhangzott, azzal én tökéletesen egyetértek. Azzal nem értek egyet, ami nem hangzott el. Nevezetesen, hogy a Petőfi körű tagság akkor sem volt olyan egységes, nem is lehetett olyan egységes, mint amilyennek egy ma itt ülő fiatalember érezhető. Ha a mához akarunk szólni, akkor ne keltsük megint az egység illúzióját. Óriási nézetkülönbségek vannak köztünk. Másodszor: Hegedűs B. Andris barátom megtisztelt azzal, hogy idézte a „lekottázhatatlan crescendo” hasonlatomat a Petőfi Körrel kapcsolatban. Ez nem egyirányú, hanem legalábbis két szálon futó crescendo volt. Az egyik a pozitív, tehát az előadók erősödő kritikája, erősödő reformtörekvése. És arra kell nagyon vigyáznunk, hogy bármilyen is a beállítottságunk 1956 tekintetében – forradalom volt-e avagy ellenforradalom, én például ellenforradalomnak tekintem –, nehogy ezeket a főszólamokat magukat tekintsük ellenforradalminak. Ez ellen tiltakoznunk kell, ezt el kell utasítani. De volt, nevezetesen a résztvevők hangulatában egy másikfajta crescendo is. Itt utalt is erre valaki. Elnézést az alpári kifejezésért, a „balhé” erősödő hangulata, amely kifejezetten vitt a felé, amit az egész Petőfi Kör nem akart. Egyetlen ténnyel hadd támasszam ezt alá. 1956 őszén – azt hiszem szeptemberben – volt a „Kert-Magyarország” című ülés. Ezt a szervezők már azzal a szándékkal készítették elő, hogy visszafajtsák azt az erősödő hallgatói közhangulatot, amely egyre forróbbá vált és a felkelés számára egyengette az utat. Nyilván részben ennek a csillapítására, részben pedig a felülről jövő nyomás ellensúlyozására találták ki ezt a nagy és komoly szakmai vitát. Én most már nem emlékszem, hogy az itt levő Fekete Feri barátom vagy Donáth szolt-e nekem és kért föl arra, hogy tartsak ezen az ülésen egy előadást arról, hogy hogyan fűggenek össze a kereslet rugalmassága, meg a mezőgazdasági termelés szerkezete stb. Meg kell mondanom, hogy én akkor ettől az előadástól visszaleptem, nem tartottam meg, mert a hangulat olyan volt, hogy a vak is láthatta, hogy a résztvevőket abszolút nem érdekli a magyar mezőgazdaság helyzete, még kevésbé érdekli a kereslet-rugalmasság és a mezőgazdasági strukturának az összefüggése. Tehát summa summárum, amiért szót kértem, az az, hogy ha azt akarjuk, amit az előttem szóló is mondott, hogy a mához érvényes mondanivalót fogalmazó Petőfi Kört megpróbáljuk halott poraiból föltámasztani, ezt csak úgy tudjuk jó értelemben megtenni, hogyha az értékelésünk nem marad egyoldalú, egysíkú, hanem az egykor történeteket egészében, széles folyamatában értékeljük. Köszönöm szépen a figyelmüket. (Taps)

Fodor Gábor Péter: Lambrecht Miklóst szeretném kérni a mikrofonhoz.

Lambrecht Miklós:** Hölgyeim és Uraim!

Azzal kell kezdenem, hogy én miért nem jártam el a Petőfi Kör üléseire 56-ban, azon a forró nyáron, ami szintén forró volt, és nemcsak az ősz, mint ahogyan azt Fazekas György barátunk emlékiratainak címéből tudjuk.¹³ Nos, én az egészet a Kommunista Párt belügyének tekintettem, mely a Petőfi Kör keretében zajlik. Én pedig annyira harcos ekés voltam, hogy még az egyesületen kívüliek egyesületének sem voltam a tagja. De ennek ellenére természetesen sokat hallottam, tudtam az itt zajló dolgokról és természetesen nagyon érdekelték és tetszettek is. Viszont szerencsémre volt egy másik rendezvény, amely a Kossuth Klubban zajlott. Illetékes szervek egy tudománytörténeti konferenciát rendeztek, amelyen Jáki Gyula hajdani szegedi sebészprofesszor igen szép előadást tartott a 19. század orvostör-

* Hoch Róbert 1926-ban született Budapesten. 1946–50 között a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult, ahol 1948-tól oktatott. 1955-ben az MTA Közgazdaságtudományi Intézetébe került. Jelenleg az intézet igazgatóhelyettese. 1985-től az MTA levelező tagja.

** Dr. Lambrecht Miklós 1921-ben született Budapesten. 1940–47 között az Erzsébet Tudományegyetem orvosi karán tanult Pécsen. A Forradalom alatt a Péterfy utcai kórház területén megalakult Önkéntes Mentőszolgálat vezetője volt. Emiatt 1957-ben a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése címén 15 évi börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Kórházi orvosként 1982-ben nyugdíjazták. Orvostörténelemmel foglalkozik jelenleg is. A TIB tagja.

ténetéről. Mindenkiről illő módon beszélt, Koch Róberttől Pasteurig stb. Aztán viszont a bő névsorban megemlített egy nevet, csak úgy futólag, hogy Rudolf Virchow. Ez az én fülemet nagyon bántotta, hogy csak a futottak között van annak a német patológus orvosnak a neve, akinek a munkássága az egész 19. század orvostörténetét, az orvostudomány fejlődését meghatározta és bizonyos gondolatait, tételszerű megfogalmazásai majd-hogynem máig is érvényesülnek és hatnak a medicina elméleti ágaiban. Ekkor volt azonban a zsdanovi korszak, amelynek kultúrpolitikája befolyásolta a tudománypolitikát is. Következésképpen olyanok törtek a hatalomra – már a tudomány berkeiben –, mint Liszenko vagy az öreg szakácsnő, Olga Lepesinszkaja. Ez a hölgy szép könyvet írt az élet keletkezéséről, amelyről később maguk az orosz akadémikusok is elismerték, hogy hamisított kísérletekkel mutatta ki, hogy hogyan alakult ki az élő anyag. De ez most nem is érdekes, ennek a részletei, ellenben ebben a könyvben ő minden alkalmat megragadott, hogy Virchowról úgy beszéljen, mint a legréakciósbab, a legókonzervatívabb, a tudomány fejlődését gátló tényezőről, mint porosz orvosról, aki különben 1821-től 1902-ig élt. Nos, minden szava tulajdonképpen hazugság volt, amit ez az öreg hölgy írt Virchowról. Mert ő pont az ellenkezője volt mindannak, aminek Olga néni beállította. Tehát abszolút haladó, progresszív ember volt, aki a 48-as német szabadságmozgalmakban is részt vett, állítólag még a berlini barikádokon is ott volt. Utána száműzték is a berlini egyetemről, Würzburgba került, ahol olyan tekintélyre tett szert, hogy 1858-ban visszahívták a berlini egyetemre. Munkásságával nemcsak az orvostudomány elméleti fejlődését befolyásolta, hanem szociálpolitikus is volt: Berlin város tanácsstagként az akkor fejlődő világváros higiéniai intézményeinek felállítását ő kezdeményezte, s az alapjait is ő maga vetette meg. Munkásakadémiákon is előadott, mert szükségesnek tartotta, hogy a legszélesebb néprétegeket tájékoztassa a tudomány újabb eredményeiről, tehát minden volt, csak éppen az nem, aminek Olga Lepesinszkaja beállította. Tehát azt, hogy ő mint „futottak még” szerepelt ebben az előadásban, nehezen viseltem el. Hozzászóltam az előadáshoz és elmondtam a magamét Virchow mellőzéséről. Ennél többet nincs szükség most elmondani, lévén hogy kevesen vagyunk itt orvosok, akiket a szakmai rész izgatja jobban. Erre szólásra emelkedett egy kollégám is. Ugyanolyan kórboncnok mint én, de ő egy rettenetesen széplelkű marxista volt. Szegény meghalt már, úgyhogy nincs mit, rosszat meg nem is szabad mondani róla. Rettenetes széplelkek volt, aki mindenáron igazolni próbálta a zsdanovi kultúrpolitikának még mindig érvényes, bár már visszaszorulóban levő tételeit. Virchowról nehezen mert nyilatkozni. Nehezen, mert szakmailag jól tudta, hogy milyen nagy egyénisége a medicinának. Tudta, ezt nem cáfolhatja meg. Viszont, mint jó, buzgómcésing marxista dicsérsí sem merte... Az egészet csak azért említettem meg, hogy a Kossuth klub, inkább tudománytörténeti előadássorozatok is valahogy beletartoztak abba a szellemi vonulatba, amely nagyobb jelentőséggel és nagyobb hullámveréssel a Petőfi Körben zajlott. Most utólag természetesen sajnálom, hogy a Petőfi Kör ülésein nem vettem részt, de így annál többet tudok meg a barátaimtól. Köszönöm szépen. (Taps)

Fodor Gábor Péter: Utolsó hozzászólóként Laurenszky Ernőt kérem a mikrofonhoz.

Laurenszky Ernő*:

Kedves Barátaink!

A Kádár kormányzat irataiban a Petőfi Kör, mint az ellenforradalom szellemi előkészítője szerepelt, de ugyanerre a vádlottak padjára oda lehetne ültetni Kodály Zoltánt, Fábry Zoltán filmrendezőt és Németh Lászlót is, mert a Petőfi Kör működése ugyanannak a szellemi mozgalomnak az egyik ága volt, amelyben ott volt Kodály Nemzeti dalának, Fábry Hannibál tanár urának és Németh László Galileijének a bemutatása is. Ennyi is mutatja, hogy hogyan olvadt bele sok minden egyébbe. A másik része, én elég kevés vitán vettem részt, mert a nyár folyamán a DISZ Központi Vezetőség vezetőképző táboraiban voltam művészeti oktató, de oda is – elsősorban az értelmiségi fiatalok különböző csoportjaira – kisugárzott a Petőfi Körnek a hatása. Az akkori politikai oktatók borzalommal gondoltak az impexesek vitaköreire, mert ott elég meredek dolgokat fogalmaztak meg.

Mi az, amit a Petőfi Kör vitáiról én megőriztem és amit, különösképpen politikai kultúra tekintetében a ma politizáló fiatalsága számára is fontosnak tartok? Az egyik valóban az,

* Laurenszky Ernő 1929-ben született Budapesten. 1948–53 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanult, ahol történelem szakos tanári oklevelet szerzett. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága mellett létrehozott rendőrszázalaj tagja. Jelenleg nyugdíjas tanár.

hogy a lényeges kérdésekre, a sorskérdésekre összpontosítottak. Még a 70-es években is meg tudtam mutatni kollégáimnak mondjuk a Petőfi körű pedagógiai vita jegyzetét, amit szépen legépeltem és bizalmas barátaimnak megmutattam. Az egykoron felhozott kérdések még a 70-es években sem oldódtak meg!

A második: a szakszerűség és a kompetencia. A Petőfi Kör vitáin nemigen lehetett mellébeszélni, mert aki hamukált, azt letapsolták a színpadról. Erre, aki ott volt, emlékszik. Ugyanakkor a hőzöngőket is leintették. Éppen a pedagógiai vitában egy fiatalember küldött egy cédulát az elnökségnek, hogy Jóboru Magda mikor távozik a minisztériumból? Pataki Ferenc, a vitavezető válaszolt rá, hogy Jóboru elvtársnőben mi bizunk, velünk együtt dolgozik, egyébként is, aki a cédulát küldte, elsőéves joghallgató és nem hisszük, hogy illetékes volna az értékelésre.

A harmadik, hogy tolerancia is volt. Heves volt a vita és éles a támadás, de a toleranciának is volt hangja. Szintén ezen a pedagógiai vitán a III. kerületi DISZ Bizottság egyik függetlenített munkatársa közölte, hogy Rákosi elvtársat hibái ellenére... – mire bekiabálnak: micsoda? a gyilkosság hiba? stb. stb. Utána többen javasolták, hogy a DISZ indítson a felszólaló ellen fegyelmet. Ekkor Litván György kért szót, s megfogalmazta, hogy erről szó sem lehet. Ez egy demokratikus fórum, itt a rákosisták is elmondhatják a véleményüket.

Meg is hálálta az illető.

A következő kérdés, hogy a Petőfi Kör az itt elhangzottak szerint mintegy elmaradt az események mögött. Én egy kicsit másképpen látom a dolgot. Egyrészt a Petőfi Kör vezetői különböző posztokon voltak. Táncoz Gábor a Nagy Imre-titkárságon stb. De a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága lényegében a Petőfi Kör szellemét vitte. Azért mentem oda, mert azok voltak ott, akiket az egyetemről mint professzoraimat ismertem – Nagy Tamást, Markos Györgyöt. Ott volt Pataki Ferenc is, akit a Petőfi Körből, meg a NÉKOSZ-ból ismertem stb. Ez a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága – és ezt fontosnak tartanám hangsúlyozni – nemcsak Táncoz Gábor szellemében és a Petőfi Kör szellemében fogalmazott kiáltványokat, hanem október 29-én Losonczy Géza politikai tájékoztatója nyomán – amelyben az anarchia és a rákosista restauráció elleni védekezésre hívta fel a figyelmet – határozatot hozott egy egyetemi rendőrzászlóalj létrehozására; 400 ember föl is vonult a Deák tér mellé. Igazolványokat, karszalagot, fegyvert már kevesebbet kaptak, de mégiscsak megszületett ez a fegyveres szervezet, a Magyar Értelmiségi Forradalmi Bizottságnak egyetemi rendőrzászlóalja. Egyébként a délelőtti folyamán itt ült köztünk ennek a zászlóaljnak a parancsnoka, Herpai Sándor rendőralezredes, akinek a Kádárék bíróságától kapott életfogytiglanjában ez is szerepet játszott.

Végül még egy szó az utóéletéről – ez persze csak olyan háztáji dolog, de biztos mások is ezt tették –, jónéhány barátom, 2-300 ember, ifjúsági vezetők, pedagógusok ismerték meg a Petőfi Kör vitaanyagait, persze maszek jegyzetből és hasonlókból, de összetalálkoztam a XI. kerületi történelmi munkaközösség vezetőjeként egykori Petőfi körű felszólalóval. Mikor üdvözöltem e minőségében, azt mondta, jó, jó, rendben van, de azért ne nagyon terjesszem. Ez a 60-as években volt. Tehát élt tovább, és most, mikor újra fölemelhetjük a fejünket, akkor úgy gondolom, mindannyian büszkéek vagyunk arra, hogy a Petőfi Kör tagjai voltunk. Köszönöm. (Taps)

Fodor Gábor Péter: Végezetül Litván Györgyöt kérem fel arra, hogy foglalja össze és zárja le a vitát.

Litván György*:

Kedves Barátaink!

1956. október 23-án a népfelkelés lőtte szét a Petőfi Kör utolsó vitáját a Gólyavárban. Tíz nappal később a Petőfi Kör újjáalakulási kísérletét a szovjet tankok tették enyhén szólva illuzórikussá. Eltelt 33 év és azt hiszem legtöbben, akik itt vagyunk, éreztük, hogy azért újra, legalább egyszer még össze kellene jönnünk. Hogy ez valóra válhatott, azért itt hadd mondjak köszönetet Hegedűs B. András barátunknak, aki a Petőfi Kör hagyományait, jegyzőkönyveit, a Petőfi Körrel kapcsolatos összes lehetséges dokumentációt, iratokat gyűjtötte, házkutatásokon és egyéb azóta mindenki által ismert bonyodalmakon keresztül

* Litván György 1929-ben született Budapesten. 1946–50 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tanult. 1958-ban letartóztatták és a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával 6 évi börtönbüntetésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1971-től az MTA Történettudományi Intézetében dolgozik.

átmentette és akinek rögeszméje volt, hogy a Petőfi Kör megmaradt tagjai újra összejöjjenek.

Hegedűs B. András nagyon helyesen, illően és szépen azzal kezdte, hogy a veszteségeinket, a halottainkat felsorolta, és ezt a sort még folytatni lehetne, ha arra gondolunk, hogy hányan tüntek el Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában és más egyéb helyeken. Most mégis, amikor a végére értünk ennek az összejövételünknek, hadd örüljünk annak, hogy ennyien vagyunk, hogy összejöttünk, hogy újra találkozzunk és hogy van mit mondanunk egymásnak. Erdemes persze megnézni, hogy ezalatt a 33 év alatt mennyi változotunk azonkívül, hogy kicsit megöregedtünk, megöszültünk, megkopaszodtunk. Nyilvánvaló, hogy ezek az évtizedek a gondolkodásunkat is megtépázták, vagy kissé megváltoztatták. A 33 év előtti tavaszon, a XX. kongresszus után – igaz van persze Hoch Róbertnek – sem voltunk teljesen egységesek, de különböző árnyalatokban mégis elmondható, hogy reformkommunisták voltunk. Hogy ez mit jelent, arról itt többen, Pataki Ferenc, Kende Péter, Nagy Balázs nagyon sokat és okosan beszéltek, nem kívánom ezt megismételni, ezekkel egyetértek.

Azt hiszem, hogy az elmondottakon kívül vagy azok mellett két alaphiedelmünk volt, amelyek akkori létünkkel összefüggtek és amelyekkel kapcsolatban a változás talán a legnagyobb. Az egyik alaphiedelem az volt, hogy a kommunista egypárti rendszer megreformálható, megjavítható és a magyar néppel, akárcsak más népekkel is, végeredményben elfogadtatható. Ehhez csupán több ésszerűség, több emberség, több magyarság szükséges. Akkor ilyen egyszerűnek látszott a feladat. Ki tudja, hogyha akkori terveink sikerülnek, megvalósulnak, hogyan folytatódott volna a magyar történelem. Én bizonyos vagyok benne, hogy ezek akkor is illúziók voltak, a mélyebb válság előbb-utóbb feltört, érvényesült volna.

100

A másik illúzióknak talán abban fogalmazható meg, hogy hittünk abban, hogy az akkori egységünk a reformerség különböző árnyalataiban vagy az, ahogyan úgynevezett népi és urbánus fiatalok testvéri közösségében vállvetve ültünk és vitatkoztunk és beszélgettünk, hogy mindez fenntartható, és hogy egész további történelmünk, fejlődésünk folyamán ez nemcsak hogy megmarad, hanem a továbbiakra is rányomja a bélyegét. Ez, mint tudjuk, ugyancsak illúzióknak bizonyult. Nagyon sok ok játszott abban közre, hogy az akkori viszonylagos, árnyalatokon keresztül érvényesülő egységünk végül is szétforgácsolódott. Voltak évek, amikor még sokkal rosszabbul nézett ki ebből a szempontból a helyzet, mint most. A Petőfi Kör – éppen a már elmondottak miatt – nem tudta könnyedén venni azt a fordulatot, azt a váltást, amit a népfelkelés hullámának a fejünk felett való átcsapása jelentett. Természetes, hogy mi, akik reformisták voltunk, másra készültünk és a robbanást el akartuk kerülni, megrendültünk, megzavarodtunk, nem tudtunk mit kezdeni ezzel. Vásárhelyi Miklós mondta el, hogy október 23-át követően a reformkommunisták azonosultak a győztes forradalommal. Én hadd tegem ehhez hozzá, hogy november 4. után viszont a Petőfi Kör és a reformkommunisták nagyrésze azonosult a veszített forradalommal, a levett forradalommal. És ebben én voltaképpen nagyobb eredményt, nagyobb teljesítményt éreztem, mint hogy akkor, amikor a Nagy Imre-kormány megszilárdulni látszott, vagy azt lehetett hinni, remélni, hogy megszilárdul, ezzel a forradalommal, ami szintén nem volt könnyű, a reformkommunisták végül identifikálni tudták magukat. Természetesen nem mindenki.

És itt jutunk el a következőképp kérdéshöz. Nem mindenki azonosult november 4. után a magyar nép demokratikus és nemzeti ügyével. Itt jöttek az igazai szakadások, amelyekről részletesen nem akarok, nem tudok beszélni. Szétszóródtunk földrajzilag, szétszóródtunk politikailag, és sorsunk is különbözőképpen alakult. Nagyon nagy hibának, szégyenletesnek tartanám, hogyha 33 év után azzal kezdtük volna – szerencsére egy-két mozzanat kivételével ilyenre nem került sor, és erre külön büszkéek lehetünk –, hogy most egymástól számon kérjük ennek a 33 évnek a ki-ki által megtett útját. Én azt hiszem, hogy a Petőfi Kör egykori, relatív egysége volt annyira erős, és a bizalom az egykori résztvevők és tagok között megmaradt és ma is van olyan erős, hogy egymás szemébe nézve ki-kinek a jóhiszeműen, tisztességgel keresett, megtalált útját, legyen az bármily különböző, akceptáljuk, elfogadjuk. Azt hiszem, hogy ez olyan eredmény, amit talán nem is kell deklarálni, ez a felszólalások nagyrészből kiderült. Akkori teljesítményünkről is sok minden hangzott itt el. Természetes, hogy annak idején a Petőfi Kör ténykedését, radikalizmusát egyesek sokallták, mások talán már akkor – főként később – keveselték. Keveselték radikalizmusát és ma is hallottunk itt a tudományos ülésen, vitán olyat, hogy ez az egykori reformkommunista reformizmus nem

is volt tulajdonképpen reformizmus, mert nem volt igazi reformprogramja. Szóval, amiért akkor kicsit ütöttek-verték minket, amiért becsuktak minket stb., most utólag kiderül, hogy nem volt elég radikális. Kende Péter egyébként nagyon okosan elmondta, hogy az akkori, viszonylag kevésbé radikális reformizmus vagy revizionizmus különböző tényezők hatására hogyan csapott át forradalomba. Én azt hiszem, hogy a Petőfi Kör teljesítménye, a sztálinizmus várának megtámadásában, megostromolásában, erkölcsi és ideológiai leleplezésében igen nagy. Pataki Ferenc említette itt azt a sokat hallott vádat, hogy a Petőfi Kör volt az, amely a párt belső ügyeit kivitte az utcára és ezzel ártott a fejlődésnek. Ő ezt különböző történelmi összefüggésekbe helyezte, amikkel egyetérték, de 33 év után hadd kockáztassam meg azt a megjegyzést, hogy talán a Petőfi Kör legnagyobb történelmi érdeme éppen az volt, hogy a párt által kisajátított problémákat, a nemzet és a nép problémáit igenis a párttal szemben kivitte az utcára.

Azt hiszem, hogy talán ebben össze is foglalható a Petőfi Kör történelmi érdeme, amire nemcsak itthon, hanem az egész világon felgyűltek. A másik, ami ezzel összefügg, hogy a Petőfi Kör volt az – Pataki Ferenc erről szépen beszélt, hadd szóljak én ennek talán a másik oldaláról –, amelyik a rákosista, sztálinista rendszer hazugságai és teljesen eltorzított közéleti állapotai után megkezdte a magyar közélet megtisztítását. Megkezdte a vitáin és kisugárzásában ennél sokkal szélesebb körben is. A Petőfi Kör megkezdte a hazugságoknak, a tekintélyeknek, a demagógiának az elutasítását és ezzel szemben a tisztességes vitáknak, a közéleti fair play-nek a helyreállítását. A Petőfi Kör, akármilyen szűk is volt a viszonylagos akciórádiusza és akármennyire nem volt szociológiailag reprezentatív az összetétele, de mivel ez volt az egyetlen fórum, ezért ezt akkor joggal lehetett népképviselőnek, vagy az álpárlamenttel szemben igazi nemzeti képviselőnek tekinteni. Mégis, mint egyetlen nyilvános fórum, ez volt az, csak ez lehetett az – és ezt a feladatát be is töltötte –, amely újra meghonosíthatott egy tisztességes közéleti hangot ebben az országban. Ez az, úgy gondolom, amihez bárhol, bármely oldalon állunk ma és fogunk állni holnap, hüeknek kell maradnunk.

Laurenszky Ernő nagyon helyesen említette itt a toleranciát. Éppen Hoch Róbert mondott egy példát arra, hogy miért nem vállalt ő egy szakelőadást a Petőfi Kör egyik vitáján. Persze, volt türelmetlenség az emberekben, mert hiszen a lényegről, a gazdaságpolitika alapjairól, a rendszer lényegéről akartak hallani és vitakozni. Természetes, hogy akkor közgazdasági szakkérdések iránt viszonylag kevés volt a türelem, de talán nem visszamenőleges szépítés az, fiatalságunk és múltunk megszépítése, amikor földídzem a viták toleráns légkörét, azt, amely elutasította a mosakodást, a hazugságot, a mellébeszélést, de minden jóhiszemű vagy őszintének tűnő véleményt meghallgatott, sőt kikövetelte, hogy az szót kapjon. És ez a másik dolog, amihez azt hiszem, ragaszkodnunk kell.

Az elmúlt hetekben – gondolom nemcsak tőlem – többen kérdezték, hogy ezen a szombaton újjáalakul-e a Petőfi Kör. Azt hiszem, hogy nemcsak a saját véleményemet fejezem ki – bár erről tulajdonképpen komoly formában az előkészítő bizottság tagjaival nem beszélünk, nem is volt rá szükség –, amikor azt mondom: a Petőfi Körnek nincs szándéka újjáalakulni. Nemcsak arról van szó, hogy ebből kicsit kiöregedtünk, hanem nincs is erre már szükség, hiszen vannak már más, nagyobb létszámú, sokkal többeket reprezentáló, modernebb, korszerűbb szervezetek, amelyek, hogy úgy mondjam, átveszik az egykori zászlót. De ha nem is alakulunk újjá, azt hiszem, hogy van egy feladatunk, az, hogy elősegítsük, hogy a Petőfi Kör vitáinak, küzdelmeinek szelleme szétáradjon a ma meglévő politikai szervezetekben, gondolok elsősorban a FIDESZ-re, amelyet mi szeretnénk szívünk gyermekének tekinteni, de gondolok itt a többi alternatív szervezetre és pártra, és nemcsak az ellenzékiekre, hanem az MSZMP-re is. Igenis, hasznos lenne egy békés, demokratikus átmenet szempontjából, hogyha az MSZMP reformszárnya hasznosítaná, vállalná és érvényesítené a Petőfi Kör egykori szellemét, azt a szellemet, amelyet röviden úgy fogalmazhatnék meg, hogy az önvizsgálat, az önkritika által hitelesített éles bíráló szelleme. Ez az, amit próbálunk szétvinni mindazokba a szervezetekbe, ahol vagyunk, működünk és dolgozunk.

Köszönöm a részvételüket és remélem, hogy így vagy úgy, toleráns, türelmes és egymást megértő ellenfelekként vagy vitapartnerekként a jövőben is találkozni fogunk. Viszontlátásra. (Taps)

Fodor Gábor Péter:

Kedves Egybegyűltek!

Én is köszönöm a Petőfi Kör szervezőinek, hogy itt lehettem és segíthettem a mai

emlékülés megszervezésében, levezetésében. Búcsúzóul az idősebb és fiatalabb generációk kapcsolatának egy aspektusáról, felelősségéről szólnék. Nyilván a fiatalabb generáció felelőssége az, hogy az elkövetkezendő években mi fog történni Magyarországon. Ez nagyon nagy súly és ez a mi vállunkon nyugszik. Önök elsősorban abban segíthetnek nekünk, hogy mivel a mi generációnk – én 26 éves vagyok, mint utalt erre Hegedűs B. András – hihetetlen mennyiségű dózisban kapta a hazugságot és a történelemhamisítást még az iskolából, illetve a tömegkommunikációból, szóval hogy önök az 50-es, 60-as, 70-es évek történelmét őszintén mondják el nekünk ilyen üléseken, mint a mai, illetve írják meg hitelesen. Köszönöm szépen, hogy eljöttek. (Taps)

Jegyzetek

- ¹ Mészáros István 1930-ban született. Filozófus, esztéta, egyetemi tanár Angliában.
² Lásd Ambrus János: 1956 és Lukács György. Világosság 1989/5.
³ Flamingók kis mennonita vagy keresztiségiméltó vallásfelekezet tagjai Hollandiában. A Menno által hirdetett tanokat, erkölcsi és egyházfegyelmi szabályokat szigorúan megtartják.
⁴ Az MKP kezdeményezésére 1946. július 16-án alakult meg a Népi Kollégisták Országos Szövetsége. 1949-ben, Rajk László letartóztatását követően a NÉKOSZ-t feloszlatták.
⁵ Lásd Valóság, 1946. január-február. in: A valóság pedagógiája. Budapest, 1974.
⁶ Csatári Dániel történész, a Petöfi Kör vezetőségének tagja.
⁷ Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921. Budapest, 1962.
⁸ Nagy Imre: Egy évtized. Budapest, 1954. I–II. kötet.
⁹ Nemes Dezső: A hazafiság kérdése és a jobboldali jelenségek. Budapest, 1955.
¹⁰ A MADISZ Diákközpont kezdeményezésére 1945 augusztusában alakult meg a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége. 1950-ben beolvastották a DISZ-be. 1956. október 16-án újjáalakították.
¹¹ Az ügynevezett, „négyezer lista” léte eddig sem bizonyítva, sem megcáfolva nem lett.
¹² Lásd A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Párizs–New Jersey, 1987, 193–194. old.
¹³ Fazekas György: Forró ősz Budapesten c. életútinterjúja a Magyar Hírlap Könyvek sorozatban 1989 őszén jelenik meg. Az interjút Hegedűs B. András készítette.

(Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Tóth Pál Péter)

A süllyedő föld lakói (24. o.)

